

УДК339.9.:338.46(1-925.8/.9)
DOI: <http://doi.org/10.32589/2412-9321.27.2022.276211>

В. В. ЦИПКО
Національний транспортний університет, Україна
e-mail: tsypkovictoria@gmail.com
ORCIDID: <https://orcid.org/0000-0002-7477-3829>

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ В ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

Анотація

Метою дослідження є визначення основних напрямів використання військово-історичних об'єктів України за для їх туристичної затребуваності та збереження для наступних поколінь. Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язати наступні **завдання**: 1) розглянути ключові напрями освоєння військово-історичних об'єктів в якості туристичних ресурсів; 2) висвітлити проблемні чинники туристичного освоєння військово-історичних об'єктів в нашій країні; 3) на основі європейського досвіду, визначити аспекти використання військово-історичних об'єктів для реалізації вітчизняного туристичного потенціалу території. **Методологія проведеного дослідження** ґрунтується на використанні таких методів, як аналіз, індукція, спостереження та порівняння. **Наукова новизна**. В статті охарактеризовано особливості використання військово-історичних об'єктів у системі масового туризму. Деякі з цих об'єктів в Україні висвітлено з акцентом на їх історичну цінність, унікальність та затребуваність туристичною індустрією. **Результати дослідження**. Виявлено проблемні чинники туристичного розвитку військово-історичних об'єктів нашої країни та визначено основні аспекти використання військово-історичних об'єктів для реалізації туристичного потенціалу території на основі європейського досвіду. Підкреслено, що вітчизняна туристична індустрія поки що не задіяла на повну силу атрактивний потенціал військово-історичних об'єктів. Це пояснюється як незадовільним станом їх збереженості, доступності та популярності, так і недостатнього прагнення туристичного бізнесу вибудовувати свою діяльність на патріотично-виховних засадах, виступати важливим інструментом у справі долучення суспільства до власного героїчного минулого, неупередженого та об'єктивного ознайомлення з найбільш складними моментами історії.

Ключові слова: військово-історичні об'єкти, напрями розвитку туризму, туристична привабливість, туристичний потенціал військово-історичних об'єктів.

PROSPECTIVE DIRECTIONS OF USE MILITARY-HISTORICAL OBJECTS IN THE TOURISM INDUSTRY OF UKRAINE

Abstract

The purpose of the study is to determine the main directions of use of military-historical objects of Ukraine for their tourist demand and preservation for future generations. In order to achieve the set goal, it is planned to solve the following **tasks**: 1) to consider the key areas of development of military-historical objects as tourist resources; 2) highlight the problematic factors of tourist development of military-historical objects in our country; 3) on the basis of European experience, determine aspects of the use of military-historical objects for the realization of the domestic tourist potential of the territory. **The methodology of the conducted** research is based on the use of such methods as analysis, induction, observation and comparison. **Scientific novelty**. The article describes the peculiarities of the use of military-historical objects in the system of mass tourism. Some of these objects in Ukraine are covered with an emphasis on their historical value, uniqueness and demand by the tourist industry. **Results of the**

research. The problem factors of the tourist development of the military-historical objects of our country were identified and the main aspects of the use of the military-historical objects for the realization of the tourist potential of the territory based on the European experience were determined. It is emphasized that the domestic tourism industry has not yet fully utilized the attractive potential of military-historical objects. This is explained both by the unsatisfactory state of their preservation, accessibility and popularity, and by the insufficient desire of the tourist business to build its activities on patriotic and educational bases, to act as an important tool in the matter of involving society in its own heroic past, impartial and objective familiarization with the most difficult moments of history.

Keywords: military-historical objects, directions of tourist development, tourist attraction, tourist potential of military-historical objects.

Вступ. Україна має насичену військову історію, адже протягом століть її землі виступали, та на жаль є і сьогодні, ареною масштабних збройних конфліктів, були жаданою ціллю для численних загарбників. Відлуння цих подій дійшло до нас у вигляді споруджених фортець та замків, величних військових меморіалів та цвинтарів, предметів з колекцій спеціалізованих музеїв та інших місць, навіки пов'язаних з видатними битвами або воєнними діячами. Питання збереження та популяризації таких об'єктів, підвищення їхньої туристичної привабливості вимагає від держави впровадження її законодавчих та інституціональних можливостей як в загальнонаціональному масштабі, так і на рівні окремих територій. Необхідність в таких заходах для влади воюючої країни є тим очевиднішою, що спрямування туристичних потоків до місць зосередження пам'яток військового минулого має, крім пізнавального та естетичного, також значний патріотично-виховний сенс.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з використанням військово-історичних об'єктів в туризмі представляють значний науковий інтерес для українських та іноземних дослідників.

Щодо безпосередньо туристичного освоєння військово-історичної спадщини, можна згадати роботи, де проаналізовано німецьку історико-культурну спадщину у Львівській області як ресурс для розвитку ностальгійного туризму (Дорош, 2020), досліджувались перспективи розвитку військово-історичного туризму на Львівщині (Голиборода, 2012), аналізувався потенціал розвитку військового туризму в Гадяцькому районі Полтавської області (Борисова, 2016), перспективи розвитку воєнного туризму на території України (Барвінок, 2022), дано стислу характеристику функціонування військового туризму у світі, де автор визначив його як частину сегменту спеціалізованого туризму, що містить елементи розважального, пригодницького, екстремального та пізнавально-історичного туризму, і включає в собі продукти, які стосуються військового обладнання та знання історичних подій, а також запропонована класифікація його підвидів -військово-пізнавальний туризм; військово-пригодницький туризм; військово-історичні реконструкції бойових дій(Мельник, 2012).

Крім того, було видано навчальний посібник, в якому обґрунтовано концептуально-теоретичні засади й шляхи туристичного відродження фортифікаційних пам'яток України (Рутинський, 2007).

Важливу частину історіографії теми складає праця, присвячена використанню пам'яток середньовічної оборонної архітектури в туристичній діяльності (Аніпко, 2015).

Мета статті –ознайомлення з основними центрами і об'єктами військово-історичного туризму в Україні

Для реалізації мети поставлені такі **завдання**: проаналізувати стан наукової розробки проблеми та визначити репрезентативність джерельної бази; . визначити

ресурсну базу військово-історичного туризму; з'ясувати тенденції і перспективи розвитку військово-історичного туризму в Україні.

Методи та методологія проведення дослідження. Методологічну основу роботи становлять принципи було використано методи емпіричного та теоретичного дослідження, зокрема, аналіз, синтез, моделювання, систематизація, порівняння, індукції. **Методологія** ґрунтується на принципах історизму, системності й науковості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна володіє значною ресурсною базою, яка представляє інтерес для споживачів незалежно від їхньої мотивації та попереднього досвіду, а отже, надає широкий діапазон можливостей її освоєння вітчизняною індустрією туризму. Проаналізуємо, за якими напрямками може здійснюватися туристичне освоєння військово-історичних об'єктів (Рисунок 1.).

Рисунок 1.

Напрями туристичного освоєння військово-історичних об'єктів

1. **Історичний (історико-культурний) туризм** – різновид туризму, метою якого є відвідання місцевості, пов'язаної з історією та історичною спадщиною. Невід'ємною частиною останньої є і військово-історична спадщина, завдяки якій ми отримуємо цілісне і об'єктивне уявлення про розвиток військової справи на теренах держави, видатні битви, життя та історичний внесок окремих персоналій. Отже, основним мотивом для цього різновиду туризму виступає природний інтерес людини до реалій минулих епох, який найбільш повно задовольняє саме відвідання історичних місць. Історія цілих регіонів може у суспільній свідомості ототожнюватися з конкретними військово-історичними об'єктами – замком, який вже кілька століть височіє над містом, будинком, в якому народився видатний полководець, знаменитим меморіалом полеглим, полем славетної битви. Історичний туризм не тільки приносить доходи регіону, але й дає місцевому населенню підставу пишатися своєю унікальною спадщиною та можливості ділитися нею з туристами. Водночас при розвитку туристської інфраструктури треба не порушувати історичний вигляд. Одним із яскравих прикладів таких пам'яток в нашій країні є **Хотинська фортеця**, біля якої у 1621 р. війська Речі Посполитої та козаків на чолі з Петром Сагайдачним перемогли турецьке військо султана Османа II і зупинили наступ армії Османської імперії на Європу. Добу запорізького козацтва, одну з найважливіших сторінок нашої історії, не можна сповна вивчити, не відвідавши **острів Хортиця** з відтвореному на ньому укріпленнями Запорізької Січі.

2. **Екстремальний (пригодницький) туризм** – різновид туризму, який пов'язаний із певним ступенем ризику. Якщо військово-історичні тури передбачають огляд насамперед облаштованих і зручних до відвідання об'єктів – військових музеїв,

виставок, меморіалів, то тури місцями боїв можуть включати відвідування відносно віддалених, необлаштованих і важкодоступних територій, занедбаних фортифікацій і т. п. можуть мати дещо екстремальний характер. До останніх іноді також відносять тури, пов'язані із так званою військовою археологією – пошуками та розкопками на полях давніх битв, які здебільшого мають неорганізований і неофіційний, та, навіть, незаконний характер. В нашій країні таких туристів, яких у подорож тягне в першу чергу жага гострих відчуттів, можуть зацікавити руїни Тараканівського форту у Рівненській області, залишки тунелів під Дніпром, знамениті Одеські катакомби.

3. **Військовий туризм** – різновид туризму, метою якого є відвідання місцевості, пов'язаної з військовими та воєнними діями. Військовий туризм поділяють на такі підвиди:

- відвідування історичних місць і музеїв – військово-історичний туризм;
- стрільба з різних видів зброї, стрітбол чи пейнбол, відвідання магазинів зброї та ножів – зброярський туризм;
- життя в армійських умовах і участь у програмах військової підготовки, скаутинг, відвідання різних об'єктів і полігонів, катання на військовій техніці, польоти на військових літаках і вертольотах – мілітарі-туризм;
- відвідування «гарячих» точок, місць бойових дій.

Перший з зазначених підвидів передбачає активне використання військово-історичних об'єктів в якості туристичних атракцій. У маршрутах і турах військово-історичного туризму увага може приділятися відомим історичним подіям давнього минулого, але найбільший інтерес у світі традиційно викликають події сучасної історії – масштабні бойові дії ХХ ст. (Перша та Друга світові війни, збройні конфлікти другої половини ХХ ст.). В усьому світі військово-історичний туризм достатньо розвинений і популярний. Це передусім стосується країн Західної Європи, на території яких під час світових війн відбулися вирішальні та загальновідомі битви. В Україні військово-історичні тури проводилися повсюди, наприклад в Криму (присвячені подіям кримської війни середини ХІХ ст., Другої світової війни) та в Києві (бої за Київ 1941 та 1943 рр.). Однак, сьогодні є перспектива впровадження нових потенційних турів по території усєї України (присвячені подіям війни росії проти України 2022–2023 рр.).

На нашу думку, цей вид туризму має потенціал розвитку також і в Галичині, зокрема у Львові та Львівській області (Голиборода, 2012, с. 45–50). На військово-історичні об'єкти може бути спрямований туристичний інтерес і в інших підвидах військового туризму – зброярському та мілітарі. Проте якщо у власне військово-історичних турах взаємодія туристів з цими об'єктами має здебільшого пасивний характер (відвідання поля битви або фортеці, військового цвинтаря або меморіала, огляд музейних предметів у супроводі екскурсовода), то поціновувачам зброї та військової техніки може бути запропоновано навіть постріляти з мушкета чи арбалета, або покататися на відреставрованому літаку чи танку часів Другої світової війни. Досить часто в одному туристичному продукті можуть поєднуватися пізнавальна та пригодницька складові воєнного туризму – наприклад, в ході пізнавальної екскурсії замком туристам може бути запропоновано перевтілитися в його оборонців, а відвідання виставки старих військових літаків може завершитися польотом на одному з відреставрованих екземплярів.

4. **Могильний (цвинтарний) туризм** – різновид туризму, пов'язаний з відвідуванням місць поховань. Вказані місця відвідуються, як правило, у супроводі екскурсовода, який розповідає про історичні події, які супроводжували

появу поховання, життя та подвиги похованих, історію їх вшанування нащадками. Навколо масових поховань та навіть могил окремих видатних особистостей формуються цілі меморіальні комплекси з монументальними скульптурами та архітектурними спорудами, які справляють сильне враження на туристів. В силу цього туристичний показ таких об'єктів часто виступає невід'ємною складовою турів до певного регіону чи міста (наприклад, для цілих поколінь вітчизняних туристів таким місцем в Берліні залишається меморіальний комплекс в Трептов-парку, де поховано близько 5 000 радянських воїнів). Під час відвідування таких об'єктів туристи повинні виявляти шанобливе ставлення до померлих та їх родичів.

У нашій країні одним з найвеличніших некрополів є *Личаківський цвинтар*, що заснований у 1786 році. На його території з 1990 р. діє Історико-культурний музей-заповідник «Личаківський цвинтар». Тут розміщені Меморіали УПА, Меморіали воїнам УГА, Поле почесних поховань (відомі військові постаті в т.ч. герої Небесної сотні), Польські військові поховання (поховано 2859 осіб, більшість з яких загинули під час українсько-польської війни 1918–1920 рр.), Пагорб Слави (збудований на честь воїнів, що загинули в роки Першої світової війни (у 1914–1915 роках) в Галичині та радянських воїнів, що брали участь у боях за Львів з німецькими військами у 1944 році), Меморіал Личаківське військове кладовище (влаштовано 360 братських могил, в яких поховано 3600 осіб, полеглих у боях за м. Львів та померлих від ран воїнів радянської армії та НКВС), Австрійський військовий цвинтар (не існуючий сьогодні цвинтар, на якому в 1915–1918 рр. і після комасації 1935–1937 рр. було поховано більше 10 тис. загиблих різних національностей) (Чикайло, 2015, с. 74–86).

5. Ностальгійний (сентиментальний) туризм – це вид туризму, пов'язаний із відвідуванням місць, пов'язаних безпосередньо з туристом або його родиною. Часто він поєднується із відвідинами місць історичних подій, зокрема битв і поховань, а його основою є людські почуття, емоції, ностальгія. Ностальгія (від грец. *nostos* – повернення додому і *algos* – біль) – болісна туга за батьківщиною, що сповнює людину від відриву рідних місць, від своєї країни. Ностальгія нерідко перетворюється на домінуюче почуття і сталий психічний стан людини, відтісняючи на другий план усі інші почуття. Саме ностальгія виступає мотивом туристичної подорожі, яку ми вважаємо видом ностальгійного туризму. Причинами ностальгії є проживання поза межами етнічної території, сентименти, спровоковані різними чинниками, родинні зв'язки, а способом позбутися ностальгії є подорож до рідних серцю місць. Ностальгійні тури цікавлять, в першу чергу, безпосередніх учасників або свідків подій, з якими пов'язаний відвідуваний об'єкт (прикладом можуть бути тури для ветеранів по місцях спільного бойового минулого), їх родичів, а також нащадків полеглих на війні (наприклад, організоване відвідання військового поховання предків, розташованого в іншій країні, їх нащадками-емігрантами). Організація таких поїздок має індивідуальний характер, може бути забезпечена як туристичним підприємством, так і туристом самостійно, а також поєднуватися з іншими видами туризму (відвідуванням військово-історичного музею, екскурсією цвинтарем або меморіальним комплексом). Потенціалом для використання в ностальгійному туризмі зазвичай володіють об'єкти, пов'язані з порівняно нещодавніми подіями воєнної історії, а також військові поховання, важливі як для туриста особисто, так і для спільноти (зокрема етнічної), представником якої він є. В нашій країні інтерес для туристів з ностальгійної точки зору можуть представляти місця битв Другої світової війни на теренах України (зокрема Київської та Корсунь-Шевченківської операцій),

меморіали на честь радянських та іноземних воїнів (наприклад, австрійські військові поховання Першої світової на Галичині) (Дорош, 2020, с. 115–127).

6. **Темний (похмурий) туризм** – різновид туризму, що передбачає подорожі до місць, які пов'язані зі смертю та стражданнями. Якщо спонукальним мотивом ностальгійного туризму виступають як правило теплі родинні спогади, бажання повернутися до місць, з якими пов'язані позитивні емоції, adeptів темного туризму ваблять місця катувань, страт, актів геноциду: концтабори, тюрми, гетто, місця масових вбивств. Такий «нездоровий» інтерес не виключає цілком «здорових» мотивів у поведінці туриста, як-от прагнення дізнатися більше про трагічні сторінки історії та віддати шану загиблим. Одні з найбільш популярних місць темного туризму – нацистські табори смерті в Польщі та Німеччині.

Майже у кожному місті України в роки Другої світової теж існували концтабори, де утримувалися радянські військовополонені і мирні громадяни. Найбільш сумної слави зажили Дарницький, Сирецький (м. Київ), Богунський (м. Житомир), «Цитадель» (м. Львів), Володимир-Волинський (Волинська обл.), «Уманська яма» (Черкаська обл.), Рава-Руський (Львівська обл.). Масове вбивство 6700 мешканців села Корюківка (нині місто в Чернігівській області України), здійснене 1–2 березня 1943 р. загонами СС та угорської військової жандармерії є злочином виняткового масштабу не тільки для України та СРСР, але й для всієї Європи. Корюківські вбивства за кількістю жертв майже у 45 разів перевищують білоруську Хатинь, у 41 – чеське Лідице, у 12 – французький Орадур (Поташній, 2011) тобто місця скорботи, які вже давно включені у туристичні маршрути. Натомість українська трагедія лишається маловідомою навіть для співвітчизників, не кажучи вже про іноземних гостей нашої країни.

7. **Тематичний (подієвий) туризм** – різновид туризму, основна мета якого присвячена якій-небудь події. Найбільш відомими та популярними серед туристів заходами, які передбачають широке використання військово-історичних об'єктів, є військово-історичні реконструкції, тобто проведення військово-історичних ігор з метою відтворення окремих епізодів боїв різних періодів історії з використанням археологічних, образотворчих і письмових джерел. Суттю реконструкції польових битв є вивчення і застосування на практиці військового мистецтва певної епохи. Як правило, людям, захопленим історичною реконструкцією, цікаве відтворення історичного комплексу, що включає костюми, обладунки, зброю та побутові прилади обраного регіону та історичного періоду. Кожен елемент комплексу повинен бути підтверджений науковими джерелами (археологічними, образотворчими, письмовими). Реконструктори досліджують історичні матеріали про виготовлення зброї, одягу, предметів побуту для того, щоб відтворити ці предмети за тими технологіями, за якими вони виготовлялися. Також досліджуються і відтворюються звичаї та традиції людей даного періоду.

Іншим напрямом використання військово-історичних об'єктів у подієвому туризмі є військові паради з демонстрацією історичної військової техніки. Так популярними «учасниками» таких заходів стали легендарний танк Т-34 та реактивна установка «Катюша», задіюються історичні моделі літаків та кораблі зі славним воєнним минулим Крім того, паради можуть супроводжуватися пронесенням історичних знамен (наприклад, оригіналу прапора Перемоги) та покладанням квітів до військових меморіалів (могили невідомого солдата). Ці заходи щороку стають привабливими для все більшої кількості туристів.

8. **Музейний туризм** – різновид туризму, специфіка якого полягає у використанні туристського потенціалу музеїв і територій, які до них прилягають. Перед

організаторами музейного туризму стоїть ряд специфічних завдань: визначення туристської спеціалізації музею і формування постійного туристського потоку в музеї, складання туристської програми і маршруту, формування пакету рекламної продукції, пошук нових джерел фінансування.

Музеї відіграють ключову роль в охороні, використанні і демонстрації військово-історичних об'єктів. Предмети, які ми можемо побачити у музеях, упорядковані за певними принципами, об'єднані єдиним науковим і художнім задумом і складають цілісну предметно-просторову систему – експозицію, постійну або тимчасову (виставку). Окремі експозиції та навіть поодинокі експонати з військової історії можуть виставлятися у музеях загальноісторичного профілю (як, наприклад, Національний музей історії України) або присвячених окремим періодам чи територіям (наприклад, експозиція Музею Української революції 1917—1921 рр., розміщена в історично значущому Київському будинку вчителя, поряд з важливими державно-правовими та дипломатичними актами включає й зразки військових одностроїв означеного періоду; предмети та колекції військових старожитностей широко представлені у складі експозицій краєзнавчих музеїв країни), можуть бути частинами науково-технічних (військова техніка, засоби зв'язку) та мистецьких (картини і книги на військову тематику) зібрань.

Проте найбільш ґрунтовну науково-просвітню діяльність, спрямовану на формування почуття патріотизму, пробудження інтересу до героїчної історії країни, здійснюють спеціалізовані музейні установи – **військово-історичні музеї**. Вони розглядаються суспільством, як хранителі підвалин державності, внутрішньої єдності нації, впливають на формування у відвідувачів ідеї національного патріотизму, морально-бойових якостей: вірності присяги, мужності, хоробрості, героїзму. До військово-історичних музеїв належать музеї загальної воєнної історії, музеї окремих родів військ (артилерійські, воєнно-морські, авіаційні та ін.), музеї військових підрозділів (військові, полкові та ін.), музеї, присвячені видатним воєнним подіям і музеї, присвячені видатним полководцям. Колекції таких музеїв відображають військову історію країни, розвиток військової техніки й мистецтва війни, історію окремих родів військ і видів озброєнь. В експозиціях представлені колекції холодної та вогнепальної зброї, військової техніки і приладів, обмундирування, прапорів, медалей, фото- і кінодокументів, карти, комплекти особистих речей і військових документів.

Поповнення фондів військово-історичних музеїв цінними предметами може відбуватися як шляхом їх придбання за кошти державного і місцевих бюджетів і самими музеями, так і їх отриманням в результаті безоплатної передачі окремими підприємствами чи громадянами (зокрема нащадками померлої особи). Музейними експонатами стають також знахідки, виявлені під час археологічних та інших експедицій, будівельних, ремонтних або реставраційних робіт; повернені в країну цінності, які раніше були з неї незаконно вивезені, а також ті, що були вилучені на митниці (часто таке походження мають колекції раритетної зброї або нагород). Робота таких музеїв тісно та організаційно пов'язана з діяльністю національних збройних сил, підпорядкована профільним відомствам (Національний військово-історичний музей України знаходиться на балансі департаменту військової освіти, науки, соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України).

Музейні експозиції можуть бути розташовані на території меморіальних комплексів, при чому як просто неба (виставка військової техніки), так і в окремих приміщеннях чи навіть всередині монументів (зокрема головний експозиційний

корпус Національного музею історії України у Другій світовій війні є одночасно п'єдесталом для монумента «Батьківщина-мати», що височіє над Дніпром). Це перетворює меморіали на своєрідні центри, в яких не лише вшановуються, але й візуалізуються важливі події та життя відомих осіб, а відвідувачів долучають до них і роблять із ними співпричетними. Численні проекти з меморіалізації та музеєфікації місць пам'яті по всій Європі з різним ступенем успішності намагалися відповідати цьому завданню. На Україні кілька років співіснує ряд концепцій створення Меморіального музею у Бабиному Яру.

Перспективним напрямом розвитку мережі військово-історичних музеїв є заохочення та підтримка створення таких закладів приватними особами, що значно розширить горизонт можливостей для ентузіастів військової справи та колекціонерів щодо представлення та інтерпретації належних їм предметів, формування гнучкої цінової та маркетингової політики. Приклади запорізького Музею історії зброї або музею у с. Шампань на Черкащині доводять успіх цієї моделі, яка вже давно прижилася та набула популярності у світі.

Передача під опіку музейних установ замків та фортець наразі виглядає чи не єдиним реальним шляхом до їх порятунку в Україні. Саме завдяки музейним працівникам було реставровано Олеський замок, в якому наразі діє експозиція Львівської картинної галереї. У її фондах, крім того, збереглися 85% речей із Підгорецького замку, які планують туди повернути, а відновлений палац перетворити на музей інтер'єрів. Незважаючи на те, що реставрація цієї перлини архітектури ще триває, відвідувачі вже можуть потрапити в Китайський кабінет, Золоту, Кармазинову та Лицарську зали і побачити картини, які прикрашали раніше стіни палацу. Відкриттю замку посприяв благодійний фонд «Підгорецький замок», який займається залученням коштів на реставрацією картин та мистецьких об'єктів замку. Підпорядковано Львівській галереї і Жовківський замок, зали якого віддано під постійну експозицію, і Золочівський, відновлений за приватні кошти. Вдалим прикладом такого освоєння оборонної споруди є й Острозький замок, в приміщеннях якого працює краєзнавчий музей.

9. Замковий туризм. На сьогоднішній день середньовічні замки та фортеці виглядають чи не найбільш пристосованими для розвитку масового туризму в Україні військово-історичними об'єктами. Для ознайомлення з військовими подіями, що мали місце біля стін того чи іншого середньовічного замку або фортеці, відвідувачі цих пам'яток можуть прослухати розповідь екскурсовода на відповідну тему, оглянути музейні експозиції та відвідати різні анімаційні заходи. Військова історія та архітектурно-інженерна унікальність кожного замку може бути фактором його атрактивності, незважаючи на ступінь збереженості. (Аніпко, 2015, с. 83-85).

Властиві замкам об'ємно-просторові та архітектурно-планувальні структури дають змогу розмістити в них функціональні групи приміщень організацій відпочинку й туризму з максимальним збереженням інтер'єрів споруд і повним відтворенням екстер'єрів пам'яток архітектури та навколишніх ландшафтів (Тертична, 2010, с. 91-97).

Схоже, що держава починає розуміти, що реставрація цих унікальних споруд стає нагальним питанням, вирішення якого, хоч і потребує капіталовкладень, у підсумку матиме позитивні наслідки як для розвитку окремих регіонів, так і для позитивного іміджу країни в цілому. Мабуть зараз ми є свідками того моменту в історії незалежної України, коли у стані відновлення перебуває найбільша кількість замків. Крім згаданих Олеського, Підгорецького, Золочівського і Жовківського, слід згадати роботу з відбудови Меджибізького, Збарзького, Бережанського,

Поморянського, Галицького, Пнівського та Невицького, заходи з туристичної ревіталізації Свірзького замку.

У 2021 році почала діяти програма «Велика реставрація», до якої планують включити зокрема і названі об'єкти («Велике будівництво» в культурі: які пам'ятки відновлять у 2021). Очікується, що у разі її реалізації відновлені замки стануть справжніми туристичними магнітами регіонів. Уявляється важливим також вивчити та структурувати європейські напрацювання на предмет підвищення туристичної привабливості оборонних споруд через пристосування їх приміщень та територій під розміщення закладів відпочинку, проведення масових заходів, підготувати наукове підґрунтя для реалізації інвестиційних проектів у цій галузі, розробити комплекс заходів з інформаційно-рекламного просування замкових споруд на міжнародному ринку.

Водночас, існують проблеми, які ускладнюють можливість ефективно використовувати військово-історичні об'єкти у туризмі, вимагаючи спільної роботи органів влади і приватного сектору. Залучення європейського досвіду може стати при цьому цінним орієнтиром на шляху до їх вирішення, даючи приклади форм пристосування таких об'єктів, які раніше могли б здатися незвичними.

На жаль, на сьогодні не багато турфірм пропонують програми, орієнтовані виключно на відвідання військово-історичних об'єктів. Це обумовлено не великим попитом і великими витратами на створення і просування такого турпродукту. Це можна подолати в тому числі розробкою мережі нових цікавих маршрутів, створених на базі пропозицій вчених, громадських організацій, самих турфірм.

Свою роль справляє і незадовільний стан ресурсної бази, при чому не тільки самих об'єктів, але й прилеглої інфраструктури. Історично склалося так, що важливі битви проходили у віддалених місцинах, так само і воїнів зазвичай прийнято було ховати там, де їх знайшла ворожа зброя. В ХХІ ст. ці локації досі лишаються малодоступними, розбиті дороги і відсутність парковок не сприяють їх туристичній популярності. В умовах відсутності конкуренції, недостатньої підтримки з боку держави, сильного податкового тиску і поки обмеженого попиту на відвідання переважної більшості військово-історичних об'єктів повільно розвивається прилегла готельно-ресторанна мережа, яка або зовсім відсутня, або представлена незадовільної якості закладами. В якості можливого виходу з цього глухого кута зараз все частіше розглядається кластерна модель, яка в нашій країні поки лише набирає обертів. Безумовно вирішення названих проблем визначає далеко не лише ефективність туристичного використання військово-історичних об'єктів, але й взагалі усю подальшу долю туристичної індустрії в нашій країні. Це ті проблеми, які ми значною мірою отримали у спадок від радянської доби. Так само як і інерційний вплив ідеологічних настанов, який продовжує вносити певне сум'яття в наше ставлення до історії, особливо військово-історичної. Втім, наразі спостерігається тенденція до виваженості та об'єктивності в інтерпретації та просуванні цієї складної спадщини, чому сприяє активне використання сучасних технологій.

Іноземний досвід наших сусідів може бути покладено в основу комплексної державної політики, діяльності громадських організацій, функціонування туристичної індустрії і реалізовуватися за такими напрямками:

- активізація роботи з виявлення та своєчасної постановки на облік цінних військово-історичних об'єктів з присвоєнням відповідного охоронного статусу, включенням до музейного фонду, а також зі збереження та належної реставрації таких об'єктів;

- налагодження ефективного державно-приватного партнерства, що, зокрема створить можливості до залучення фінансового потенціалу як приватних, так і державних структур для відновлення замків та фортець, поповнення музейних колекцій за рахунок приватних зібрань, використання громадських ініціатив з пошуку та впорядкування військових меморіалів;

- пристосування військово-історичних об'єктів для цілей туризму у тісній співпраці зі спеціально створеними дослідницько-науковими та громадськими наглядовими радами чи комісіями, які повинні надавати відповідні висновки щодо можливості такого пристосування, впливу його на збереженість та автентичність об'єктів;

- ефективне використання туристського потенціалу військово-історичних об'єктів із максимальним розкриттям їх пізнавальних, рекреаційних, естетичних, атрактивних та утилітарних можливостей – від розміщення музейного предмета у передбаченому для нього тематикою експозиції місці із забезпеченням найбільш повного його огляду та розповіддю екскурсовода до відкриття готелю чи тематичного ресторану на території замку;

- поліпшення існуючої і розбудова нової інфраструктури, що зробить військово-історичні об'єкти доступнішими (транспортна мережа, парковки, мапи та інформаційні стенди, пристосування для потреб маломобільних осіб) та цікавішими (сувенірні магазини, кафе, ігрові дитячі зони);

- гармонізація розвитку туризму з урахуванням особливостей історії нашої країни, що напряму пов'язане з розумною і виваженою ідеологічною політикою держави, рівнем суспільної злагоди.

Вказана діяльність вимагає значних зусиль, фінансових вкладень і підтримки з боку центральних і регіональних органів влади, але її кінцевим результатом, на нашу думку, повинно стати:

- підвищення відсотка зайнятих місць;
- збільшення рентабельності функціонування підприємств туристською індустрією в «мертві» сезони;

- залучення клієнтури шляхом надання різноманітних товарів і послуг;
- постійна адаптація пропозиції до змін смаків споживачів;
- заохочення співпраці суб'єктів туризму з організаціями, діяльність яких визначається інтересом до військового минулого (військово-патріотичні клуби, молодіжні гуртки, наукові товариства);

- зміцнення патріотичних почуттів та творення об'єднавчої національної ідеї.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, практика свідчить, що вітчизняна туристична індустрія поки що не задіяла на повну силу атрактивний потенціал військово-історичних об'єктів. Це пояснюється як незадовільним станом їх збереженості, доступності та популярності, так і недостатнього прагнення туристичного бізнесу вибудувати свою діяльність на патріотично-виховних засадах, виступати важливим інструментом у справі долучення суспільства до власного героїчного минулого, неупередженого та об'єктивного ознайомлення з найбільш складними моментами історії. Для найбільш повного, ефективного і прибуткового освоєння військово-історичних об'єктів вітчизняному туризму не просто бажано, але й необхідно використовувати європейський досвід, адже у Великій Британії та Франції, Німеччині та Австрії, Швеції та Данії, Чехії та Польщі вже давно стали популярними туристичними атракціями місця історичних битв, численні укріплення, родові замки, потужні цитаделі та форти, поховання полеглих воїнів, мирних жертв конфліктів і

меморіали на вшанування їх пам'яті, державні та приватні музейні зібрання, присвячені військовому минулому. Уся ця багата спадщина, в якій збережено та відтворено пам'ять про буремну історію нашого континенту, належним чином охороняється, досліджується та пристосовується для ознайомлення з нею численних туристів зі всього світу.

ЛІТЕРАТУРА

- Аніпко, Н. П. (2015). Військово-історичний туризм в середньовічних замках та фортецях України. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія Географія, (744-745)*, 83–85.
- Барвінок, Н. В. (2022). Перспективи розвитку воєнного туризму на території України після закінчення російсько-української війни. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону, 18(2)*, 206-217.
- Борисова, О. В. (2016). Перспективи розвитку військового туризму. регіональний аспект. *Економіка та держава, 1*, 56–59.
- «Велике будівництво» в культурі: які пам'ятки відновлять у 2021 році. (2020, вересень 5) *День за днем*. Режим доступу: <https://denzadnem.com.ua/aktualno/64913>
- Голиборода, І. (2012). Перспективи розвитку військово-історичного туризму на Львівщині. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини, 29(2)*, 45–50.
- Дорош, Ю.С. (2020). Німецька історико-культурна спадщина як ресурс для розвитку ностальгійного туризму у Львівській області. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм, (3)*, 115–127.
- Мельник, А. (2012). Нестандартні види туризму. Особливості функціонування військового туризму. *Краєзнавство, географія, туризм, 16*, 3–5.
- Рутинський, М. Й. (2007). *Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження: Навчальний посібник*. Київ: Центр учбової літератури.
- Тертична, Ю. В. (2010). Замковий туризм в Україні. *Географія та туризм, 3*, 91–97.
- Чикайло, Ю. І., Стадницька В. А., & Волошин М. І. (2015). Військово-історичні музеї України, як об'єкти військового туризму (на прикладі міста Львова). *Географія та туризм, 32*, 74–86.

REFERENCES

- Anipko, N. P. (2015). Vijs'kovo-istorychnyj turyzm v seredn'ovichnykh zamkakh ta fortetsiakh Ukrainy. *Naukovyj visnyk Chernivets'koho universytetu. Seriiia Heohrafiia, (744-745)*, 83-85.
- Barvinok, N. V. (2022). Perspektyvy rozvytku voiennoho turyzmu na terytorii Ukrainy pislia zakinchennia rosijs'ko-ukrains'koi vijny. *Aktual'ni problemy rozvytku ekonomiky rehionu, 18(2)*, 206-217.
- Borysova, O. V. (2016). Perspektyvy rozvytku vijs'kovoho turyzmu. rehional'nyj aspekt. *Ekonomika ta derzhava, 1*, 56–59.
- «Velykebudivnytstvo» v kul'turi: iaki pam'iatky vidnovliat' u 2021 rotsi. (2020, veresen' 5) *Den' zadnem*. Rezhym dostupu: <https://denzadnem.com.ua/aktualno/64913>

- Holyboroda, I. (2012). Perspektyvy rozvytku vijs'kovo-istorychnoho turyzmu na L'vivschyni. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Serii: Mizhnarodni vidnosyny*, 29(2), 45–50.
- Dorosh, Yu. S. (2020). Nimets'ka istoryko-kul'turna spadschyna iak resurs dliar ozvytku nostal'hijnoho turyzmu u L'vivs'kijoblasti. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu kul'tury i mystetstv. Serii: Turyzm*, 3, 115-127.
- Mel'nyk, A. (2012). Nestandartni vydy turyzmu. Osoblyvosti funktsionuvannia vijs'kovoho turyzmu. *Kraieznavstvo, heohrafiia, turyzm*, 16, 3–5.
- Rutyns'kyj, M. J. (2007). *Zamkovyj turyzm v Ukraini. Heohrafiia pam'iatokfortyfikatsijnoho zodchestva ta perspektyvy ikh turystychnoho vidrodzhennia: Navchal'nyj posibnyk*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.
- Tertychna, Yu. V. (2010). Zamkovyj turyzm v Ukraini. *Heohrafiia ta turyzm*, 3, 91–97.
- Chykajlo, Yu. I., Stadnyts'ka V.A., & Voloshyn M.I. (2015). Vijs'kovo-istorychni muzei Ukrainy, iak ob'iekty vijs'kovoho turyzmu (na prykladi mista L'vova). *Heohrafiia ta turyzm*, 32, 74–86.